

GÖKTÜRKLERLE İLGİLİ ÇİNCE KAYNAKLARDA SÖYLEM: CHIU T'ANG-SHU'DAN ÖRNEKLERLE

İsenbike TOGAN

Göktürklerle ilgili Çince kaynaklar¹ denilince, Türkiye’de belki hemen merhum Bahaettin Ögel’in çalışmaları (1957, 1971) akla gelebilir. Yakın zamanlarda da genç tarihçi Ahmet Taşağıl’ın çalışmaları (1995, 1999) yayımlandı. Öte yandan dünya bilim âleminde bu konulardaki çalışmalar önce, De Guignes’in 1759 da basılan eserinde, sonra da 19. yüzyılda Yakinev Biçurin’in yaptığı çalışmalarda görülür.² Stanislas Julien de, çalışmasını ansiklopedik eserlere dayanarak yürütmüş ve 19. yüzyıl sonunda bu konularda etkili olmuştur.

En kapsamlı ve en yaygın çalışmalar ise, Fransız bilgini Eduard Chavannes’in Batı <Gök>türkleri ile eserini Almanca yayımlamış olan Liu Mau-tsai’in Doğu <Gök>Türkleri³ yani Göktürkler hakkındaki metinler üzerinde yapmış oldukları çalışmalardır. Bu iki çalışma, aynı kaynaklara dayalı metinler üzerinde odaklanmış olmalarından dolayı da bir bütünlük arz ederler. Meselâ, Biçurin, kronolojik bir sıra ile resmî Çin tarihlerini çevirirken, Türkler hakkında ayrıntılı bilgi veren iki farklı

1 Göktürklerle ilgili Çince kaynaklar hakkındaki bu yazı, Türk Tarih Kurumunda yürütülen bir projenin yan ürünüdür. Türk Tarih Kurumu başkanı Yusuf Halaçoğlu tarafından yürütülen geniş kapsamlı “Başlangıcından Bugüne Kadar Türk Tarihi” ana projesinin alt projelerinden olan “Türk Tarihinin Çince Kaynakları” projesinde, Ankara Üniversitesi DTCF’den Ayşe Onat ve Pulat Otkan başkanlığındaki alt komisyonlar Hunlarla ilgili metinler üzerinde çalışmaktadır. Göktürklerle ilgili metinler üzerinde ise Urumçi Devlet Üniversitesinden Hacı Yakup Anat, eğitiminin bir kısmını Japonya’da yapmış olan gençlerden Ömer Siddık ve ben beraberce çalışıyoruz.

Bu yazı içerisindeki çeviriler Hacı Yakup Anat ile benim müştereken yaptığımız çevirilerdir.

2 Biçurin eserini 1851’de yayımlamıştır. 1950’de yeniden basılan eser, son yıllarda Kazakistan’da da yayımlanmıştır.

3 Söz konusu Çince kaynaklarda bizim genellikle Göktürk diye adlandırdığımız Kadim Türkler hakkındaki bölüm ikiye ayrılmıştır. Örneğin *Chiu T’ang-shu*’da söz konusu 194. bölüm a ve b kısmı olarak ikiye ayrılmıştır; 194a’nın başlığı *T’u-chüeh* yani “Türkler”, 194b’nin başlığı ise *Hsi T’u-chüeh* yani “Batı Türkleri” şeklindedir. Bugünkü Moğollar da doğudakiler için “Göktürk”, batıdakiler için ise “Aktürk” diye çevirebileceğimiz “Çağan Turk” tabirini kullanmaktadırlar. Bilindiği gibi gök rengi doğuyu, ak rengi de Akdeniz örneğinde görüldüğü gibi batıyı gösterir. Herhalde gerek Çince kaynağın gerekse Moğolların kullanımını göz önüne alacak olursak, bizde yaygın olan “Batı Göktürkleri” deyiminin uygunluğunun tartışılır olduğu anlaşılmaktadır. Biz burada Göktürk tabirini kullanırken doğu kesiminden söz ediyor olacağız. Batıdakiler için ise ileride her hâlde “Batı Türkleri” diye bitişik bir yazım şeklini kabul edeceğimiz gibi görünüyor.

T'ang tarihinden daha mufassal olmakla birlikte bir çok yanlışlar ihtiva eden *Yeni T'ang Tarihi*'ni çevirmiş, *Eski T'ang Tarihi*'ni çevirmemiştir. Hâlbuki Chavannes ve Liu Mau-tsai kendi ilgilendikleri kısımlarla ilgili olarak, her ikisini çevirmişlerdir.

Türkiye'de önce Chang Jen-t'ang, Bahaettin Ögel danışmanlığında hazırladığı doktora tezinde (1968), sonra da Ahmet Taşağıl, yaptığı çalışmada (1995), Chavannes⁴ ve Liu Mau-tsai'ın (1958) üzerinde durmadıkları metinlerle uğraşmışlardır. Bu konuda Chang Jen-t'ang şöyle der:⁵

Doğu Göktürkleri üzerindeki çalışmalar , Liu Mau-tsai'in eseri ile bitmiş değildir. Çin sülâlelerinin resmî tarihleri, olayları kısaltarak bir sentez hâlinde vermişlerdir. Bu olayları daha iyi anlayabilmek için, Çin tarihlerinin istifade ettikleri *ana kaynakları** bulmak lâzımdır. Büyük Çin ansiklopedisi Ts'ê-fu yüan-kuei, resmî vesikaları içinde toplayan ana bir kaynaktır. Resmî Çin tarihlerinde kesilerek ve kısaltılarak alınan imparatorların fermanlarının çoğu, bu kaynaktan tam olarak bulunurlar... Ts'ê-fu yüan-kuei'de Doğu Göktürklerine ait vesikalar, Batı Göktürklerinkinden daha fazladır... T'ang sülâlesinin resmî tarihleri olan Chiu T'ang-shu ve Hsin T'ang-shu, bu kronolojik bilgileri fazla görerek kesip atmışlardır.

Yukarıdaki ifadede de görüldüğü gibi, öncelikle hangi metinlerin ana metinler olduğu, hangilerinin kısaltılmış ve hangilerinin ayrıntılı, mufassal şekilleri olduğunun saptanması gerekli idi. Bütün bu çalışmalar, bu alanda metin çalışmasını artık salt çeviri ve bilinmeyen yer ve şahıs isimlerinin tanımlanması olmaktan öteye taşımaktadır. Kısacası, evvelce yapılmış bu çalışmalar sayesinde, artık, söylem üzerinde durabiliyoruz.

Söylem üzerinde durmanın gerekliliği, önceki yaklaşımlarımızdan kaynaklanmaktadır. Evvelce sadece belgenin çevrilmesi, bilinmeyenlerin tanımlanması ile uğraşılırken, belgelerdeki bilgilerin doğruluğu var sayılmıştı ve genelde belgeler ne kadar eski ise, yani olaylara yakınsa, ve ne kadar ayrıntılı ise, o kadar çok bilgi elde ettiğimizi düşünüyorduk. Şimdi artık bir döneme ait belgelerin bazı eksiklerle de olsa, karşımıza farklı farklı durumlar içinde çıkmaları ile, belgelerdeki çelişkileri görmemiz mümkün oluyor. Ayrıca, bu tür çelişkiler yalnız belgeler arasında bulunmuyor, aynı belgenin içinde de görülüyor. Bu yazıda söz konusu olan husus, ana kaynaklardan biri olan ve güvenilirliği ile tanınan⁶ *Chiu T'ang-shu*'da bu türden çelişkiler görülüyor olmasıdır. Bu türlü çelişkilerin bazıları tarih eserlerinde kullanılan söylemden, bazıları da siyâsî müdahalelerden kaynaklanmaktadır. Genelde, Çin kaynakları, diye sözünü ettiğimiz eserler, resmî tarihlerdir.⁷ Bu tarihler, Çinli bürokratlar tarafından, gene Çinli bürokratların okuması ve tarihten ders alması, ve

4 Chavannes'in eseri 1903, 1904'te St. Petersburg'da basılmıştır. Ancak daha sonra 1941'de Paris'te yeni bir baskısı yapılmıştır.

5 Chang Jen-t'ang 1968:ix-x.

* sonradan italik yapılmıştır-. (İ. T.)

6 *Chiu T'ang-shu*'nun güvenilirliği konusunda bk. Twitchett 1992:198-199.

7 Resmi tarihlerin hazırlanışı Lien-sheng Yang (1971) tarafından ele alınmıştır. Ayrıca bkz. Gardner 1966). Ayrıca, T'ang dönemi ile ilgili çalışmaları ile tanınan Denis Twitchett bu dönemde resmi tarih yazımı üzerine ayrı bir eser yazmıştır (1992)

güncel problemleri çözümlerken geçmişten kuvvet almaları ve bir “ayna” gibi kullanmaları için yazılmış oldukları için, aslında bunlar aynı zamanda siyasî mahiyette yazılmış resmî belgelerdir.⁸ Böyle bir konumda olmaları dolayısıyla da, siyasî müdahaleye maruz kalmış olmaları doğaldır.

İç bütünlükte çelişki

Bu yazıda söz konusu edilen çelişkili ifadeler, T'ang sülâlesinin kurulduğu 618 yılı ile, Göktürklerin Çin hâkimiyetine girdikleri 630 yılları arasındaki kayıtları kapsar. Kaynağımız kısaca, Göktürklerin, Sui sülâlesinin 617'de yıkılmasından sonra ortaya çıkan çeşitli derebeylerini destekleyerek, Kuzey Çin politikasına hâkim olduklarını, adı “At [Pazarı] Şehri” olan meşhur Ma-i'yi de ellerinde bulundurduklarını ve akınlarla da Çin'i zorladıklarını anlatır. Bu dönemden sonra, birden bire Göktürklerin talihinin döndüğü ve Göktürk hükümdarı İlig Kağan⁹ (620-630) devrine rastlayan son üç dört yılı ele alan ve kendisine sonradan *Chiu T'ang-shu*, yani *Eski T'ang Tarihi*¹⁰ adı verilen kaynağımızın bu bölümü (194a),¹¹ adına bakılırsa, aslında Göktürlere hasredilmiş ayrı bir bölüm şeklinde olmalıdır. Ancak, Göktürklerin sosyal hayatından, âdetlerinden, efsanelerinden bahseden, yâni Göktürkler hakkında yazılmış ayrı bir bölüm olduğunu hissettiren *Chou-shu*, *Pei-shih* ve *Sui-shu*'daki ilgili bölümlerin aksine,¹² burada konuya doğrudan doğruya siyasî olaylar açısından girilir. Aslında Göktürklerin Çin'e tâbi oldukları 630 yılı ve sonrasındaki birkaç yılı ele alan kısım dikkatle değerlendirildiğinde görülen, bu bölümün kahramanının, baş aktörünün Göktürkler değil de, Göktürkleri Çin idaresi altına almağı

8 T'ang devri resmi belgelerinin hazırlanışı Twitchett (1979b:38-47) tarafından ele alınmıştır.

9 Bu hükümdarın adının elimizde ancak Çince yazılış şekli yani Hsieh-li imleri bulunmaktadır. Şimdiye kadar bu ad İl, İllig Kağan gibi değişik şekillerde okunmuştur. Biz burada Paul Pelliot'(1930:16), Mori (1967:10) ve Klyastorniy (1987: 206)'ı takiben hükümdar anlamına gelen *ilig* şeklini kullanıyoruz.

10 *Chiu T'ang-shu*'nun hazırlanışı Twitchett'in söz konusu eserinde ayrı bir bölüm olarak ele alınmıştır (1992:191-249).

11 *Chiu T'ang-shu*'nun hazırlanması hakkındaki ayrıntılı çalışmasında Twitchett bu kaynağın dış ilişkilerle ilgili bölümleri üzerine eğilmemiş görünüyor. Genelde T'ang devri maliyesi, sosyal yapısı ve tarihçilik geleneğiyle ilgili çalışmalarıyla tanınan Twitchett, 1992 yılında yayımladığı bu eserinde *Chiu T'ang-shu*'yu kaynakları açısından incelemiş ve buradaki bilgileri, kronolojik kısım (1992:198-205), merasimler (1992:207-219), takvim meseleleri (1992:219-222), astronomi (1992:222-223), acayip olaylar (1992:223-224), idarî coğrafya (1992:224-229), devlet ricali (1992:229-231), giyim ve binetler (1992:231), edebiyat (1992:231-232), maliye (1992:232-236) bölümleri açısından ele almıştır.

12 Bu kaynakların Göktürklerle ilgili kısımları Liu Mau-tsai tarafından Almancaya çevirilmiştir. *Chiu T'ang-shu*'daki (194a) Doğu Türkleri bölümü 1958 I:132-180'de ve *Hsin T'ang-shu*'daki Doğu Türkleri bölümü (215b) ise 1958 I:181-231'de bulunmaktadır. Aynı eserin ikinci cildinde ise bu kaynakların hazırlanışı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır (1958 II:473-474). Biz burada *Chiu T'ang-shu*'nun Pekin'de basılan Chung-hua shu-chü edisyonunu kullanmış olduk. Noktalama işaretleri konarak okuma kolaylığı sağlanmış olan bu edisyon kritik bir anlayışla meydana getirilmiştir. Geleneksel resmî tarihlerde noktalama işaretleri bulunmuyordu.

başaran Li Shih-min, sonraki unvanı ile T'ang T'ai-tsung olduğudur¹³. O sebepten de bütün bu bölümde, Göktürkler ve yaşamları değil de T'ang T'ai-tsung'un başarısının önemi vurgulanmaktadır. Tabii, Çin'de yazılmış bir eser, elbette Çin'in başarısını ön plânda tutacaktır demek, mümkündür. Ancak, mesele daha çapraşıktır. Bunu anlamak için önce T'ai-tsung'un nasıl hükümdar olduğuna ve hükümdar olmadan önce ve sonra içinde bulunduğu durumlara ve bütün bunların kaynağımıza göre ne gibi farklılıklar arz ettiğine; sonra da, Göktürkleri idaresine almadan önceki ve sonraki durumlarda izlediği icraatlara bakmak gerekir. Bu çerçevede T'ai-tsung'un hayatını üç aşamada ele alabiliriz.

1. Li Shih-min'in Ch'in prensi olduğu dönem;
2. Li Shih-min'in, 626 yılı Ağustos ayında imparator olması ve bundan sonra kaynaklarda ölümünden sonra alacağı unvanla, T'ai-tsung diye anılması;
3. Göktürk hükümdarı İlig Kağan'ın tâbiyetinden hemen sonra (Nisan 630) ise, T'ien K'o-han, yâni Tenğri Kağan unvanını alması.¹⁴

Acaba kaynağımız bu konularda nasıl bir tutum içindedir? Kaynağımızın bütününü bu açıdan dikkatle incelediğimiz zaman, *Chiu T'ang-shu*'nun birinci ve ikinci aşamalar arasında pek önemli bir fark gözetmediğini ve hatta Li Shih-min'in tahta geçişinden söz bile etmediğini görürüz; kaynağımıza göre sanki T'ai-tsung her zaman vardı. Öte yandan -söz konusu 194. bölümde her ne kadar Tenğri Kağan unvanı vurgulanmasa da- T'ai-tsung'un Göktürkleri dize getirmedeki başarısı ön plâna çıkarılır. Hatta olaylar bir kaç cepheden ele alınır, böylece bu anlatım üslûbu içinde "başarı" bir kaç kere tekrarlanır. Bütün bunlar, 630 olaylarının T'ai-tsung'un hükümdarlığı açısından taşıdığı önemi açıkça göstermektedir. Bu iki olayın, yâni Li Shih-min'in tahta çıkışını ve Göktürkleri idaresi altına almasının, olayların gidişatından uzak bir şekilde ele alınmasını anlamak için, daha gerilere gitmek gerekmektedir.

Metin çalışmasında arka plânın önemi

Li Shih-min, babası Kao-tsu'nun ikinci oğlu idi; babası en büyük oğlunu veliaht tayin etmişti. Sınır bölgelerinde büyüyen Li Shih-min, çocukluk ve gençlik yıllarını Türklere yakın bölgelerde ve bazen de Türkler arasında geçirmişti. Hatta çok genç yaşlarda iken, İlig Kağan'ın yeğeni T'u-li Kağan ile çocukluk arkadaşı olmuş olduğuna dair rivayetler vardır.¹⁵ Zaten anne tarafından Türklere dayanan bir sülâle olan T'ang sülâlesinin¹⁶ bu genç prensi, yetiştiği kültür açısından Türklere çok yakın

13 Bu hükümdar bir çok tarihçinin dikkatini çekmiştir ve kendisi hakkında değişik yorumlar getirilmiştir; Meselâ Barfield 1989:141-145 ve Wechsler 1979b'de bu konuda oldukça geniş bilgi vardır.

14 Bu konu Marc Abramson 'un tez çalışmasında (1992) ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

15 Abramson 1992:126 ve n. 47.

16 Bu konuda bk: Wechsler 1979a:151 ve Eberhard 1971:172.

olmuştu.¹⁷ Ağabeyinin başkentte bürokratlar arasında önem kazanması, onu kendi askerî becerisi sayesinde duruma el koymağa ve 626'da ağabeyine ve erkek kardeşine karşı suikastta bulunarak, onları öldürmesine sebebiyet vermişti. Aslında bütün bu olaylar, o döneme hâkim Konfüçyanist etik açısından, af edilemeyecek suçlardı. Bu arada babası Kao-tsu da, tahttan ayrılmak zorunda kalmıştı. Bütün bu olaylardan sonra, 5 Ağustos 626 günü imparator olarak tahta çıkan Li Shih-min, bundan sonra tebaları tarafından "imparator" diye anılacak; öldükten sonra da atalar mabedindeki unvanıyla T'ai-tsung diye bilinecekti. Diğer bir deyişle, eğer kaynağımız bu bölümde Li Shih-min'in tahta çıkmasından söz etmiyorsa, bunun bir "gasp ve katil" olayı olduğunu açıkça söylememek istediği içindir.¹⁸ İleride göreceğimiz gibi, T'ai-tsung bu kusurlarını, Göktürkleri Çin idaresi altına almak ve Asya'da kuvvetler dengesini Çin lehine çevirmekle bertaraf etmiştir.¹⁹

Olay bu kadarla kalsa, durum daha kolay anlaşılabilirdi. Ancak, söz konusu 194a bölümünde, T'ang sülâlesinin kurucusu olan Kao-tsu'dan da çok az söz edilmektedir. Kaynağımız, T'ang sülâlesini kuran Kao-tsu'ya, bu safhada Göktürklerden Shih-pi Kağan'ın yardım ettiğini ve Kao-tsu'nun Göktürkleri kızdırmamak için, onların isteklerine boyun eğdiğini de belirttikten sonra, 618-626 yılları arasında hükümdarlık yapmış, üstelik de sülâleyi kurmuş olan bu hükümdardan neredeyse hiç bahsetmezken,²⁰ babasının daha tahtta bulunduğu zamanlarda, ikinci oğul T'ai-tsung'un kahramanlıklarına geniş yer ayırmaktadır. Yâni, sanki babasının tahtta olduğu zamanda kuzey Çin siyasî hayatına hâkim olan babası değil de, daha o zamandan T'ai-tsung diye bilinen Li Shih-min'dir. İşte mesele burada düğümlenmektedir, yani Li Shih-min'in babası ile olan problemleri kaynağımıza yansımaktadır. İkinci problem, Li Shih-min'in kuzeydoğunun yerleşik ailelerinden meydana gelen ve Çin bürokrasisini besleyen eski Çin aristokrasisi karşısındaki konumudur (aşağıda bu konuya tekrar değinilecektir). Tabii insanın aklına, bu türlü problemlerle ilgili yansımaların kaynağımızda nasıl oluştuğu sorusunu getirmektedir. Kaynak kim

17 Thomas Barfield (1989:141) genellikle hep bozkırlı kavimlerin Çin etkisi altına girmelerini vurgulayan bilginlerin, Li Shih-min ve sonra da oğlunun kişiliklerinde bariz olarak görülen "Türk" yani Göktürk etkisinin yadsınamaz olduğunu söyler. Barfield onun özellikle askerî taktik ve manevralar konusunda Göktürklerden etkilenmiş olduğu görüşündedir.

18 Barfield "gasp ve katil" olayında da Göktürk etkisi görüyorsa da (1989:141), bu olaylar her hâlde bu kadar yetenekli bir şahıs olan Li Shih-min'in pragmatik bir yaklaşımı olarak da değerlendirilebilir. Nitekim *Chiu T'ang-shu*'nun kronolojik kısmında ele alınan bu olayların kaynağa geçirilmesi konusunda T'ai-tsung'un farklı tepkiler verdiğine göre rivayetler vardır. Bu rivayetlerin birinde T'ai-tsung meydana gelen olayların devletin bekası için gerekli olduğunu ve muğlak bir şekilde ifade edilmemesi gerektiğini söyler. (Twitchett 1992:125). Kısacası aynı olaylar eserin farklı kısımlarında farklı şekillerde ele alınmıştır; dış ilişkiler çerçevesinde bu olaylara değinilmemiş olması ileride söz konusu olacağı gibi, kaynakların iç ve dış ile ilgili farklı söylemler kullanmaları ile ilgili olmalıdır.

19 Abramson 1992: 179-188.

²⁰ Hâlbuki Howard Wechsler gibi tarihçiler (1979a) Çin tarihine şaşaalı bir dönem yaşatacak bu sülâlenin kurumsal temellerinin Kao-tsu devrinde atıldığını savunurlar.

tarafından, ne zaman hazırlanmıştır? Ancak, kaynağın yazılması ile ilgili bu meseleyi ele almadan önce, anlaşılabilirlik açısından T'ai-tsung'un 630 yıllarındaki diğer faaliyetlerine de kısaca göz atmak yararlı olacaktır.

Söz konusu olayların yaşandığı zamana kadar Çin'de tarih, Konfüçyanist klâsikler çerçevesinde ele alınır; "Edebi eserler Kaleminde" yazılır; tarihçiler de, burada görev alırlardı.²¹ Doğu Türk devletinin zayıfladığının görüldüğü 629-630 yıllarında, T'ai-tsung, bir "Tarih Encümeni"²² kurarak,²³ tarihi, edebiyattan ayırır. Buna sebep olarak da, T'ang sülâlesinden önceki çoğu yabancılar tarafından kurulmuş beş sülâlenin tarihini yazarken, bu sülâle mensupları çocuk ve torunların etrafta dolaşmaları ve bu sebeple tarihçilere müdahale etmeleri ihtimali gösterilmişti.²⁴ Bu sebepten de, yeni kurulan encüme sarayın içinde yer verilmişti. Görünüşte dışarıdaki müdahalelerden korunmak istenen tarihçiler, bu suretle sarayın nüfuz alanı içine girmiş oldular. Bu olaylardan 10-12 yıl sonra da bizim bugün *Shih-lu* yani "Gerçek Kayıtlar"²⁵ dediğimiz belgelerin yazılmasına başlanacak²⁶ ve ilerideki Çin tarihçiliğinin temel kaynağı olacak olan belgeler böylece T'ai-tsung döneminde hayata geçirilmiş olacaktı.²⁷ T'ai-tsung zamanında toplanmaya başlanan onun icraatı hakkında toplanmış olan belgelerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş olan "T'ai-tsung Devri Gerçek Kayıtları," gördüğümüz gibi T'ai-tsung'un un "himmetiyle" saray içinde meydana getirilmişti.²⁸ İşte bu belgeler, daha sonra 941-945 tarihleri arasında, 200 cilt olarak yazılan *Chiu T'ang-shu*'nun ana kaynağını oluşturmuştu.²⁹ Demek ki,

21 Türkçeye "Edebi Eserler Kalemi" diye çevirdiğim bu bölümün adı *chu-tso ts'ao* idi; William Hung bu dairenin adını İngilizceye "Bureau of Literary Compositions" diye çevirmiştir (1960-61:94).

22 Türkçeye "Tarih Encümeni" diye çevrilen bu dairenin adı *shih-kuan* idi; William Hung söz konusu makalesinde (1960-61:93-107), tarihçilerin sarayın içinde görev aldıkları T'ai-tsung devrinde daha bu daireye resmî adıyla "Bureau of Historiography" denmediğini, olaya fiili olarak başladığını anlatmaktadır

23 *Hsin T'ang-shu* kuruluş için bu yılı veriyorsa da, William Hung, bu işe daha Kao-tsu zamanında gayri resmî olarak başlanmış olduğu görüşündedir (1960-61:96-97).

24 Hung 1960-61:98.

25 "Gerçek Kayıtlar" dediğimiz *Shih-lu* 'lar hakkında bilgiler Gardner 1966: 93 ve Yang 1971'de bulunmaktadır. Bu kayıtların 17-18. yüzyıldaki durumu için bk. İsenbike Togan <Arıcanlı>, "*Turfan-Çin Münasebetleri ve XVII. Yüzyılda Doğu Türkistan*," Ankara 1980 (basılmamış doçentlik tezi).

26 Hung 1960-61:98 ve Twitchett 1992:119-159.

27 "Gerçek Kayıtlar"ın yazılmasına T'ai-tsung devrinde başlanması ile ilgili olarak bk.: Twitchett 1979b:39-40 ve Yang 1971:45-46 ve özellikle Twitchett 1992:119-123. 1368'den 20. yüzyıla kadarki "Gerçek Kayıtlar" elimizde bulunmaktadır. Bütün resmî tarihler Gerçek Kayıtlara dayanılarak yazılıyordu.

28 Ancak bu dönemde "Gerçek Kayıtlar"ın toplanmasına başlanmakla birlikte, hükümdarların kendi dönemlerine ait kayıtlar bakmamaları şeklindeki gelenek daha yerleşmemişti. Hatta, babası Kao-tsu dönemi gerçek ayıtları farklı bir adla anılırken T'ai-tsung dönemi gerçek kayıtları "hâlen hüküm sürmekte olan imparatorun gerçek kayıtları" adını taşıymaktaydı. Bu iki dönemle ilgili kayıtlar 643 yılında T'ai-tsung'a takdim edilmişti (Twitchett 1992:124-125).

29 *Chiu T'ang-shu*'nun meydana getirilmesi süreci 945 yılıyla ilgili olmaktan çok, T'ang devrindeki farklı safhalara dayanır. Twitchett eserin oluşum sürecini bir şema ile açık bir şekilde göstermiştir (1992:165). Bütün bunlardan *Chiu T'ang-shu*'nun birinci kaynağının "memleket tarihi"

yeni kurduğu Tarih Encümenine sarayın içinde yer veren T'ai-tsung, kendi döneminin tarihine ait belgelerin de nasıl toplanacağına karar vererek, *Chiu T'ang-shu* gibi, ileride yazılacak resmî tarihleri yönlendirmiştir.³⁰ Bu sebepten de *Chiu T'ang-shu*'da babası ile ilgili bilgiler eksiktir ve bazen de, babasının yaptığı bazı işler T'ai-tsung'a hamledilmiştir. T'ai-tsung'un babası ile problemleri, daha sonra babasına daha mütevazı, basit bir mezar külliyesi; kendisine ise, çok daha mükellef bir külliye yaptırması ile de kendini gösterir.³¹

Göktürklerin 630 yılında Çin idaresine girmesinin T'ai-tsung için ne kadar büyük bir önem taşıdığı, onun:

1. anlaşmada kır at kurban etmesi;
2. kendi mezar külliyesinde sunağı, atalar mabedinin ilerisine, ötesine koyması;
3. Tenğri Kağan unvanı alması gibi

Göktürklerce makbul gelenekleri kullanmış olmasından anlaşılır. Edward Shafer'in çalışmalarından (1963) her ne kadar bu dönemlerde yaygın bir Türk modası olduğunu biliyorsak da, T'ai-tsung'un 630 olaylarını kendi imajını yüceltmek için kullandığı aşikârdır. Bu üç husus üzerinde biraz durmak istiyorum.

1. Kır at meselesi: 626 yılında tahtı ele geçirdikten bir buçuk ay sonra, Göktürk ordusu başkent yakınlarında beliriverince, kaynağımızın ifadesine göre, İlig Kağan'ın barış istemesi üzerine yapılan anlaşmanın, aslında T'ai-tsung'un yapmak zorunda kaldığı bir anlaşma olduğu, "kır at kurbanı" merasiminden anlaşılmaktadır.³² Kısacası, törende Göktürk âdetleri hakim olmuştur.

Tang Chi'nin *Belleten*'de yayımladığı "Wei Nehri Barış Anlaşmasına Dair Araştırmalar," adlı makalesinde gösterdiği gibi, T'ai-tsung'un "hazinelere dökmek", yani boşaltmak suretiyle bu barışı sağladığı belgeleriyle görülür.³³

2. T'ai-tsung'un kendi mezar külliyesinde, T'ang devri mimarisinde, alışıksız olunmayan bir mimarî tarz kullanarak, sunağı ("prayer altar"), atalar mabedinin

(*kuo-shih*) diye söz edilen eserler olduğu görülür. Bu yazıda *Chiu T'ang-shu* 630 yılına kadar olan olaylar açısından ele alınmış olduğu için, bu dönem için önemli olan iki memleket tarihi görülmektedir. Bunlardan birincisi 629'da, diğeri de 656'da yazılmıştır (Twitchett 1992:163-165). Bunlar da sonradan Liu Fang tarafından 759-60'da bir "memleket tarihin"nde bir araya getirilmiştir Twitchett sözü geçen eserinde 760 yılı öncesine ait bilgilerin tamamen Liu Fang'ın eserine dayandığını belirtir (1992:178-187).

30 T'ai-tsung'un yönlendirmesine Twitchett de değinmektedir (1992:127-8).

31 Wechsler 1985:153. T'ai-tsung babasının mezar külliyesinin kuzeyine "balbal" niyetine Türk heykelleri koymuştur. Wechsler bunun da Türk adetine uyularak yapıldığı görüşündedir. Kısacası Göktürkleri yendiğini simgeleyen bu heykelleri de T'ai-tsung Göktürk usulünde yaptırmıştır.

32 Bu olay hakkında bk. Tang Chi 1989:387. Daha sonraki İç Asya tarihinde Moğollarda da gördüğümüz bu âdet ile ilgili olarak Hunlar devrine ait bir pasajın çevirisini veren Tang Chi bu geleneğin tarih içindeki yaygınlığından söz eder.

33 Tang Chi 1982:224.

(“offering hall”) ilerisine, ötesine koyması da önemlidir. Köl Tigin külliyesinde de gördüğümüz bu hususun T’ang mimarisine yeni bir özellik olarak girdiği söylenir.³⁴ Bütün bunlar, o zaman için Göktürklerin ne kadar önemli olduğunun gösteren ve Edward Shafer ile Howard Wechsler’in çalışmalarının Türkçeye kazandırılmasının zorunluluğunu bir kere daha vurgulayan simgelerdir.

3. Bu üç husus içinde en dikkat çekici olanı, T’ai-tsung’un T’ien K’o-han, yâni Tenğri Kağan unvanını almasıdır. Nisan 630’da İlig Kağan’ın Çin’e tâbi olmasından hemen sonra, Mayıs ayında, kaynağımız,³⁵ uzaklardaki boylardan elçiler geldiğini ve T’ai-tsung’dan *T’ien K’o-han* unvanını kabul etmesini rica ettiklerini söyler.³⁶ Böylece, Konfüçyanist ilkeler açısından makbul olan bir yaklaşımla, yâni savaşta mağlup olanların güç karşısında boyun eğerek değil de, gönüllü istek üzerine dışarıdakilerin, yâni bozkırdakilerin katılımını sağlayan T’ai-tsung, iç ve dış dünya arasında uyum sağlayan evrensel bir imparator olmuş olur. T’ai-tsung, böylece hem yerleşik Çin’in hükümdarı *t’ien-tzu*, yâni “Tanrının oğlu”; hem de, bozkır bölgelelerinin Teri Kağanı (*t’ien k’o-han*) olmuş olur. Kazandığı bu yeni güç, T’ai-tsung’a, Konfüçyanist bilgin ve bürokratlardan oluşan eski kuzeydoğu aristokrasisinin artık baskı yapamayacağı bir hareket alanı sağlar. T’ai-tsung, bozkır halklarının kağanı olduktan sonra, artık, her konuda kendisine yol gösteren bürokratların, Çin tarihinde bir örneği olmadığı için, tarihte, bu konuda ne yapılmış olduğu konusunda yol gösteremeyecekleri bir konumda bulunuyordu. Böylece daha da güçlenen T’ai-tsung, hemen batıya, bugünkü Doğu Türkistan bölgesine yayılma harekâtına başlar. Hatta, yazıtlarda sözü edilen Çin hizmetindeki Göktürk komutanları idaresindeki Türklerden meydana gelen kuvvetler, Beşbalık taraflarında harekâta bulundular. Böylece, uzun bir süre için Asya’da kuvvetler dengesinin değişmesi ve T’ang imparatorluğunun Fergana bölgesine kadar uzanan alanlarda etkin olmağa başlamasının da 630 olaylarının akabinde başlayan bir süreç olduğu görülür.

Bütün bu gelişmeler çerçevesinde T’ai-tsung’u değerlendiren tarihçiler, onun 630’dan önce Konfüçyanist prensiplere çok önem veren (buna, babaya ve ağabaya saygı itaat de dahildir), lüzumsuz harcamalardan kaçınan ve vezirleri ile her konuda görüşen bir hükümdar olduğunu söylerler. Gene aynı tarihçiler, 630’dan sonra,

34 Howard Wechsler (1985:153) bu mimari yenilik ile Göktürk kültürü arasında bir bağlantı kurmazsa da, T’ai-tsung’un topografyaya uymak için böyle bir yeniliğe başvurduğunu düşünür. Öte yandan Wechsler’in aynı yerde (s.153) T’ai-tsung’un babası Kao-tsu için yaptırdığı külliyyede, “Türk adetine uyarak,” babasına hizmet için heykeller diktirdiğinden söz etmesine yukarıda değinilmişti.

35 Bu kez malumat *Chiu T’ang-shu* bölüm 194a “Doğu Türk” bölümü değil de, T’ai-tsung’un icratını anlatan bölümlerde (bölüm 3’te) bulunur.

36 Bu konuyu uzun uzun tartışan Marc Abramson, elçilerin kimlerden geldiğini saptamanın zorluğundan bahseder. Zira elçiler için kullanılan ünvanlarda bir problem vardır. Bir yandan elçilerin kuzeyden geldiği belirtilirken, diğer taraftan elçiler için kullanılan ünvanlar batıyı göstermektedir. Bütün bu kargaşaya rağmen, bu ünvanın yabancı boylar tarafından sunulmasından kuşku duymayan Marc Abramson, özellikle burada vurgulanan “gönüllü” tavır üzerinde durmaktadır (Abramson 1992:161-167).

onun, kendi düşündüklerine daha çok önem veren bir hükümdar hâline gelmesini ve görkemli saray ve mezar külliyelerini yaptırmak için masraf ve angaryadan çekinmeyen bir imparator hâlini almasını eleştirirler. Ancak, vezirlerin yaptığı eleştirilerin hoş karşılanmaması tarihçilerin genel olarak işini güçleştirir ve hatta daha sonraları (703) bir tarihçinin müdahalelerden sıkıldığını ve bıktığını söyleyerek Tarih Encümeninden istifasına yol açar. İstifa mektubunda Liu Chih-chi adındaki bu tarihçi ezcümle şunları söyler³⁷:

1. Daha önce yazılan tarihler bir kişi tarafından kaleme alınırken, bugün bir komisyon devreye girmiştir. Bilgiler ince bir elekten geçirilirken, her tarafa çekiştirilmekte ve bir sonuca varılamamaktadır.

2. Evvelce eyaletlerden gelen belgeler, doğrudan doğruya arşive gönderilirken, şimdi tarihçiler belgelere ulaşmakta güçlük çekmektedir.

3. Eskiden tarihçiler sözlerini sakınmadan, düşündüklerini ifade edebiliyorlardı. Son zamanlarda ise sarayın içinde gizlice tarih yazmak moda olmuştur. Böylece sözde ilgili kimselerin müdahalelerinden kaçınılmak istenmiştir. Ama bunun sonucunda otorite ve güç sahibi kimseler hakkında, onların kulağına gitmeyen hiçbir söz söylenemez olmuştur.

4. Evvelce tarihçiler kendi yöntemlerini ve kriterlerini tespit etmekte serbest iken, şimdi yüksek rütbeli bürokratlar tarih yazımını denetlemekte ve birbirleriyle ve bazen de olaylarla çelişkili direktifler vermektedirler.

5. Eğer denetim gerçekten gerekli ise, deneticilerin görevi, iş bölümü yapmak olmalıdır. Ama bu da yapılamamakta ve tarihçiler bir şey yapmadan vakit geçirmektedirler.

Chiu T'ang-shu metninde iç bütünlük çelişkisine bir örnek

Kaynağımızdaki ifadelerin arka plânını teşkil eden bu bilgilerin ışığında, yukarıda sözünü ettiğim *Chiu T'ang-shu* pasajındaki bir tek cümle üzerinde duracağım. T'ai-tsung 626 yılı Ağustos ayında tahtı ele geçirir ve 20 Eylül'de, İlig Kağanın başkent yakınlarına kadar inen akınlarıyla karşı karşıya kalır. Sonra da Göktürk usulü kır at kurban etmek suretiyle, Wei nehri üstündeki Pien köprüsünde "Wei nehri Barışı" diye bilinen anlaşmayı yapmaya mecbur olur. Hâlbuki *Chiu T'ang-shu* metninde T'ai-tsung hiç de tahtı ele geçirir geçirmez, köşeye sıkıştırılmış bir manzara arz etmez. Onun için de, metinde, T'ai-tsung, İlig Kağan'a hitaben yaptığı konuşmada:³⁸

meşru ordu başkent Ch'ang-an'a ilk girdiğinde, yani T'ang sülâlesi kurulduğu zaman, senin ataların, baba-oğul hepsi samimiyetle, bize uydular, yani tâbi oldular

37 Pulleyblank 1971: 139-140.

38 CTS 194a:5157/s.12 (§ 2).

şeklinde bir ifade vardır. Ancak bu sözler, gerçeklere aykırıdır. T'ang sülâlesi kurulduğu zaman, T'ai-tsung'un babası Kao-tsu Türklerden yardım istemişti. Nitekim, aynı *Chiu T'ang-shu*: metninin ilk sayfasında: ³⁹

T'ang sülâlesinin kurucusu Kao-tsu T'ai-yüan'da Sui sülâlesine karşı isyan bayrağını çekince, uluğ sângünlük makamı *ssu-ma*'sı Liu Wen-ching'i, Shih-pi Kağan'a göndererek kendisine yardımda bulunmasını istedi. Bunun üzerine Shih-pi Kağan, Kao-tsu'ya teğinlerinden K'ang-shao-li ve maiyetindekilerle 1000 tane at gönderdi.

sözleriyle, T'ang Kao-tsu'nun Göktürklerden yardım aldığı açıkça belirtilmişti. T'ang sülâlesinin kurulmasında Göktürklerin katkı ve yardımları bilinen bir gerçektir, fazla bir açıklamaya ihtiyaç yoktur.⁴⁰ Hatta, Kao-tsu bu münasebetle kendisini vassal (*ch'i*) olarak görmüştür.⁴¹

Kaynağımız daha ileride de:⁴²

Kao-tsu, Çin'in Orta bölgelerinde sükûneti sağlamağa yeni başladığı için, dıştan gelecek istilâlara karşı koyacak hâli yoktu. Onun için de her türlü hakareti sineye çekiyor ve hatta Türklere sayısız ihsanlarda bulunuyordu. İlig Kağan ise bu tutum ve davranışa karşılık olarak ters ve mağrurane sözler söylüyor ve doymak bilmeyen isteklerde bulunuyordu

şeklinde bir ifade kullanmıştı. Burada bu ifade, Kao-tsu zamanı için söylenen gerçeği aksettirdiği gibi, bu gerçekler T'ai-tsung'un babası ile problemleri açısından T'ai-tsung'un işine geldiği için, müdahaleye uğramamıştır. Metinde çelişki olması ise, aşağıda da görüleceği üzere, kimseyi rahatsız etmiyordu.

Tarih yazımında üslûp

T'ang T'ai-tsung devri ile ilgili bütün bu problemlerin yanında burada, bir de tarih yazımı üslûbu açısından Çin'de kullanılan yöntemlerden biri ile karşı karşıya gelmekteyiz. Bu olaylardan iki yüzyıl sonrası belgelerinden söz ederken, belgelerde görülen bu tür çelişkilerden söz eden Wang Gungwu (1983:48-49)'nun da belirttiği gibi, memleket içinde bürokratların okuyacağı malzeme ile, "uluslar arası ilişkiler" deki ifade farklı idi. Uluslar arası ilişkilerde daha realist ifade tarzı görülebilirse de, memleket içi için hazırlanmış metinlerde özellikle resmî tarihlerde Çin'in üstünlüğünün özellikle belirtilmesi gerekiyordu. Wang Gungwu bu türlü çelişkilerin kaynaklarda görüldüğünü, ancak, resmî söylemde ısrar etmenin, metindeki iç çelişkiyi ortadan kaldırmaktan daha önemli olduğunu örneklerle gösterir (1983:58). Kısacası buradaki bütün ifade gerçeği değil, ideolojiyi yansıtan, sözün gelişi çerçevesinde söylenmiş sözlerdir.

İşin ilginç tarafı, yukarıda söz konusu ettiğimiz ve içinden bir cümleyi ele alarak incelediğimiz bu pasaj çok daha ayrıntılı bir şekilde, 1085'te yazılan *Tzu-chih*

39 :194a:5153/s.7.

40 Barfield 1989:140-141.

41 Wechsler 1979b:220.

42 CTS 194a:5155/s.7-8 (§ 2)

t'ung-c olmaları *imkhien*⁴³'de ele alındığı hâlde, Kao-tsu'ya yardım etmek yerine, ona tâbi olunmuş olduğunu gösteren bu cümlelerin orada bulunmamasıdır.⁴⁴ Öte yandan aynı pasajı, 801 yılında yazılmış olan *T'ung Tien*'de⁴⁵ ve gene bir resmî tarih olan ve 1060 yılında yazılmış olan *Hsin T'ang-shu* (*Yeni T'ang Tarihi*)' da görmekteyiz. Böylece, Beş Sülale devrinde sadece 10 yıl hükümranlık yapmış olan "Sonraki Chin Sülâlesi (937-947)" döneminde, 945 yılında, 5 yıllık bir mesaiden sonra 200 cilt olarak Liu Hsü tarafından hazırlanmış olan kaynağımız *Chiu T'ang-shu*'nun kendilerini bu kadar ince meseleler dolayısıyla çelişkilere düşürecek şekilde metne müdahalede bulunmuşân dahilinde olmadığına yukarıda eserin hazırlanış safhasından bahsederken değinilmişti. Zaten benzer sözlerin hem 801 metninde, hem de 1060 metninde bulunması ve ancak, 1085 metninde bulunmaması, kaynakları ince eleyip sık dokuyan Ssu-ma Kuang'ın bu konuda şüphesi olması ile açıklanabilir. Ayrıca, T'ai-tsung'un babası ile ilgili kayıtlara müdahale etmiş olduğu da bilinen bir gerçek olduğu için,⁴⁶ yukarıdaki bu "uyma, tâbi olma" ifadesini Göktürklerin Çin idaresi altına girmelerinin önemini daha da vurgulayan ve T'ai-tsung'un kişiliğini ve dış ilişkilere yansıtma istediği imajı⁴⁷ ve Çin'in konumunu yüceltecek bir ifade olarak görebiliriz.

Wang Gungwu (1983:48)'ya göre bu tür bir söylemin esasları şu beş noktada toplanmaktadır:

1. Çin'in dünyanın merkezini teşkil etmesi ve dolayısıyla dünyaya hâkim olması ideolojisiyle oluşturulan simgesel bir söylem;
2. Yabancı ve komşu ülkelerin hepsinin Çin'in haraç güzarı olması görüşü
3. Yukarıda değinildiği gibi Çin'in yaptırım gücü kullanmasını meşru kılan bir şekilde başkalarını küçümseyici bir söylemin geliştirilmesi;
4. Yabancı ve komşuların keyfi hareketlerine rağmen, Çin'in realist ve esnek olduğunu gösteren bir söylem;
5. Her şeye rağmen Çin'in yapılan anlaşmalara riayet etmek hususunda gösterdiği titizliği belirten sözler.

43 *Tze-chih t'ung-chien* (191: 1847b) deki bu bölüm Chang Jen-t'ang tarafından Türkçeye çevrilmiştir (1968:42). Taşağıl cümledeki *fu-tzu ping ch'in tsung* sözlerini "baba oğul herbiri bizzat bize uydu, tâbi oldu" şeklinde değil de "Siz baba oğul bize yakınlık gösterdiniz" şeklinde anlamıştır. Ancak Liu Mau-tsai da cümleyi bizim gibi anlamış ve "...war Euer Kaghan und seine Söhne alle uns ergeben" yani "sizin kağanınız ve oğulları, hepsi bize tâbi olmuşlardı" demiştir (Liu Mau-tsai 1958 I:139).

44 Bu eserin yazarı Ssu-ma Kuang ve eseri hakkında yukarıda sözü geçen Pulleyblank (1971) 'ın makalesinde ayrıntılı bilgi vardır. Ssu-ma Kuang kaynak karşılaştırması yaparak çok dikkatli davranmıştır (Pulleyblank 1971:136-166).

45 *Tung Tien* 1070A, satır 3 ve Ahmet Taşağıl'daki çevirisi (1999:104). Taşağıl bu cümleyi "bize yakınlık gösterdiniz" diye anlamaktadır.

46 Wechsler 1979a:182 ve n.83, s. 187.

47 İmaj meselesi Wechsler (1979b:189) ve Abramson 1992:189-1892 tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Bu çerçevede “uyuma, tâbi olma sözlerinin bulunduğu paragrafın tamamını okuyacak olursak, aslında 5 Ağustos gününde tahtı ele geçirmiş olan T’ ai-tsung’un, İlig Kağan’ın başkent Ch’ang-an yakınlarında belirivermesiyle köşeye sıkışmış bir hâlde iken İlig Kağan’ın etrafı kolaçan etmek üzere gönderdiği adama hitaben, 24 Eylül tarihinde şu sözleri söylediği görülür:

Ben siz Türklerle dünürlük yolu ile barış yapmıştım. Siz şimdi bu anlaşmaya sırtınızı çevirdiniz. Benim gerçekten vicdanım rahat. Ayrıca, meşru ordu başkent Ch’ang-an’a ilk girdiğinde, (yani T’ang sülâlesi kurulduğu zaman, senin ataların) baba-oğul hepsi samimiyetle, bize tâbi oldular. Biz de size bir çok defalar yeşim taşı ve ipekler ihsan etmiştik. Şimdi neden böyle paldır küldür askerlerinizi harimimize kadar getirdiniz? Siz Türk olsanız da, sizde de vicdan olması lâzım. Neden bizim âli lütuflarımızın hepsini hemencecik unuttunuz? Neden güç ve kuvvetinizle böbürlenip duruyorsun? Bu durumda ben senin boynunu vurdurmak zorunda kalacağım.

Görüldüğü gibi yukarıdaki ifade, Wang Gungwu’nun tarifine uygundur. Bu paragrafta söz konusu edilen Çin’in dünürlük yoluyla anlaşma yapılması, yabancıların anlaşmalara riayet etmemeleri, Çinlilerin ise sözlerinde durmaları, Çin’in dört bir tarafını çevirmiş olan yabancıların Çin’in üstünlüğünü tanımaları, haraç getirmeleri, kendilerine haraca karşılık hediyeler verilmesi yabancıların vicdan gibi normlara önem vermemeleri ve bütün bu sözlerin altında yatan Çin’in kendi üstünlüğünden ödün vermemesi gibi hususlar, uluslar arası ilişkilerin Çin tarih kaynaklarına yansımada kullanılan düşünce kalıplarıdır. Çin güçlü olduğu zamanlar bunları uygulama yoluna gitmiş, güçsüz olduğu zamanlar ise daha pragmatik davranmıştır. Son 30-40 yılda bu konuda yapılan çalışmalar bu hususu açıklıkla ortaya koymuştur.⁴⁸ Önümüzdeki pasajda düşünce kalıplarıyla karşı karşıya olduğumuzu gösteren diğer bir unsur da, oldukça uzun olan bu pasajın, “İşte Hunlara boyun eğdirilmesi bu suretle başladı” sözleriyle son bulmasıdır. Hâlbuki burada söz konusu olan Hunlar değil, Göktürklerdir. Ama önemi yoktur, söylenmesi gereken şeyler söylenmelidir. Bu sözlerden iki gün sonra, 26 Eylülde Wei Nehri barışını yapacaktır. Yâni durum, aslında hiç de parlak değildir. Durumun vahametini T’ ai-tsung başka bir vesile ile ifade ederek, dikkatli bir okuyucuya ip uçları vermiş olur. Bu çerçevede T’ ai-tsung, vezirlerinden birine şöyle der:

Benim savaşmak istememem ise, daha ancak yeni tahta çıkmış olmama ve devletimizin bekası, emniyet ve refahının öncelikli olduğunu düşünmemden dolayıdır. Düşmanla savaşınca, bizim taraftan muhakkak ki ölenler ve yaralananlar olacak. Öte yandan Hunlar, yani düşman bir kere yenilirse, korkularından görünüşte medeni davransalar bile, için için bize karşı daha da çok kin besleyeceklerdir. O zaman da, bu, bizim için hiç de azımsanmayacak bir felâket olurdu. Şimdi ben zırhımı dürüp, sadak ve mızrağımı bir kenara koyar ve düşmanı ipekler ve yeşim taşları ile baştan çıkarabilirsem, inatçı düşmanın kibirli tavırları bundan sonra son bulacaktır. İşte bunun tam zamanıdır. Hani bir söz vardır ya: eğer bir şeyler elde etmek istersen, muhakkak bir şeyler de vermelisin. İşte bu işler onun gibidir

48 Bu konuda bk: İsenbike Togan <Arıcanlı>, “Tarihte Çin-Türk İlişkileri Hakkında Çin ve Türk Görüşleri”, *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*. Ord. Prof. Dr. Ahmet Zeki Velidi Togan Özel Sayısı, Atatürk Üniversitesi 13 (1985).125-135 ve ayrıca bk. Fairbank (1968), Rossabi (1983) ve Barfield (1989).

Tang Chi'nin tespit ettiği gibi söz konusu barış hazineler dökülerek sağlanmıştır. Bütün bu örneklerden görüldüğü gibi, metin tespitinde olayların genel gidişatını değişik kaynaklardan ve bu konuda yapılan araştırmalardan yararlanarak ele almak ve aynı zamanda Çin'deki tarihçilik geleneğinin yöntemlerini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Göktürkler dediğimiz Doğu Türkleri hakkında yazılmış olan ve *Yeni T'ang Tarihi (Hsin T'ang-shu)*'ya göre çok daha güvenilir olduğu kabul edilen *Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu)*'nun 194a ve 194b bölümlerinin Türkçeye kazandırılması ile ilgili olarak yürüttüğümüz bu "Türk Tarihinin Çince Kaynakları" adlı Türk Tarih Kurumu projesinde, önce sadece *Eski T'ang Tarihi* ile *Yeni T'ang Tarihi* 'ndeki Göktürklerle (Doğu Türkleri) ilgili bölümlerin çeviri şeklinde başlayan çalışmamızda, yukarıda örneği verilenlerin yanında başka çelişkilerle de karşılaşmamız sonucunda, metin karşılaştırması yapılması gerektiği görülmüştür. Bu karşılaştırmalar tablolarla gösterilecek ve böylece resmî tarihlerin söylemi ile *T'ung Tien*, *Tze-chih t'ung-chien* ve *Ts'e-fu yüan-kuei* gibi yarı özel veya yarı resmî tarihlerin söylemi arasındaki farklılıklar belirtilecektir. Çalışmalarımız ilerledikçe, yazıtlar devri olayları için de aynı yöntemi uygulayacağız.

KAYNAKÇA

- Marc Abramson, "*Heavenly Qaghan*," *T'ang-T'ai-tsung: Kingship and Legitimization in the Early T'ang*, Bachelor of Art Thesis, Harvard University Press, 1992
- Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier. Nomadic Empires and China*. Cambridge and Massachusetts: Basil Blackwell, 1989
- N. Y[akinev] Biçurin, *Sobraniye svedeniy o narodakh, obitavşçikh v Sredney Azii v drevnie vremena*. cilt 2, Moskova-Leningrad, 1950.
- Jen-t'ang Chang, *T'ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler*, Taipei, 1968.
- Edouard Chavannes, *Documents sur Les Tou-Kiue (Turcs) Occidentaux*. Paris: Librairie d'Amerique et d'Orient, 1941.
- De Guignes, *Historie generale des Huns, des Turcs, des Mongoles et des autres Tatares Occidentaux*. 4 tomes, Paris, 1756-59.
- Wolfram Eberhard, *A History of China*. Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1971.
- John Fairbank, (yay.), *The Chinese World Order*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1968.
- Charles S. Gardner, *Chinese Traditional Historiography*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1966.
- William Hung, "The T'ang Bureau of Historiography before 708", in *HJAS* 23(1960-61). 93-107.

- Stanislas Julien, *Documents sur les Tou-kioue*. Paris, 1864
- Stanislas Julien, "Documents Historiques sur les Tou-kioue extraits du Pien-i-tien et traduit du Chinois," *JA*, 1864.
- Liu Mau-Tsai, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-Küe)*. 2 Baende, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1958.
- Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*. cilt I. Ankara: TTK, 1971.
- Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*. cilt II. Ankara: TTK, 1995.
- Bahaeddin Ögel, "Doğu Gök-Türkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar," *Belleten* 81 (1957). 81-137.
- E. G. Pulleyblank, "Chinese Historical Criticism: Liu Chih-chi and Ssu-ma Kuang" W. G. Beasley, and Pulleyblank, E. G. (yay), *Historians of China and Japan*. London: Oxford University Press, 1971, (yeni baskı), s.135-166.
- Morris Rossabi, (yay.), *China among Equals*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1993.
- Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler II (Fetret Devri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Chi Tang, "Wei Nehri Barış Anlaşmasına Dair Araştırmalar," *Tarih Dergisi* (İÜEF), *Fatih Sultan Mehmet Hatıra Sayısı*, 33 (Mart 1980/81) [1982], s.215-226
- Denis Twitchett, "Introduction," *The Cambridge History of China*. volume 3. *Sui T'ang China 589-906*, Part I. Cambridge: Cambridge University Press, 1979b s.1-47.
- Denis Twitchett, (yay.), *The Cambridge History of China* volume 3. *Sui and T'ang China, 589-906*, Part I. Cambridge: Cambridge University Press, 1979a.
- Howard Wechsler, *Offerings of Jade and Silk: Ritual and Symbol in the Legitimization of the T'ang Dynasty*. New Haven, Connecticut: Yale University Press, 1985.
- Lien-sheng Yang, "The Organization of Chinese Official Historiography: Principles and Methods of the Standard Histories from the T'ang through the Ming Dynasty," W. G. Beasley and E. G. Pulleyblank (yay.), *Historians of China and Japan*. London: Oxford University Press, 1971, 44-59.